

Folkligt broderi på linne och bomull
<http://textilgalleriet.nordiskamuseet.se/>

Trådbundet broderi

Folkligt linnebroderi består framförallt av trådbundna sömnadssätt i rätlinjig och enkelsidig plattsöm, av olika varianter av utdragssöm, som alla går tillbaka till 1500-talets *_reticellabroderi_* (broderi över utdragna trådar och utskurna partier med avancerade fria mönster, *_reticella_*, ital., 'litet nät'.) och av *_korssöm_* som kom först omkring 1800. Trädning på knutet nät räknas också hit men har fått en egen rubriktext i databasen. Broderierna syddes med vitt lingarn på linne ända fram till 1800-talet, då bomullen gjorde sitt intåg och med den färgat garn framförallt i rött.

Sömnadssätt

I Skåne behöll det folkliga dräktskicket en stark renässansprägel, och i många plaggtypen, liksom i dekoren på dem, fanns både stil och teknik från 1500-talet kvar. Överdelar, ärmsärkar och mansskjortor har praktfulla broderier på kragar och ärmlinningar och kring bröst- sprunden. Sömnadssätten är dels en tät form av *_utdragssöm_*, s.k. *_stopphålssöm_*, dels skånsk *_utskårssöm_*, där små kantsydda hål kombineras med rätlinjig plattsöm och hopdragssöm i mönster, som går igen i den knypplade spetsen intill. Samma broderier breder ut sig över handkläden, förningsdukar, klutarnas band liksom på örngott och lakan, precis som hos kungahus och adel under 1500- och 1600-talen. Bland överklassen började reticellabroderiet försvinna under 1600-talet, men hos allmogen blev de genombrutna broderierna kvar som en fixerad form för dräktlinnets och sänglinnets prydnad. Även i Blekinge, Småland, Hälsingland, Dalarna och Värmland levde de kvar fram till omkring 1800-talets mitt.

I Hälsingland och Gästrikland fick den s.k. *_näversöm_*, en form av dubbel utdragssöm, sitt namn av att den syddes på lärft som spändes upp på en näverremsa. I Dalarna dominerade rätlinjig plattsöm, och utdragssömmen bestod i regel endast av en eller ett par utdragna trådar, som följde kantbårderna. Mönstren är ålderdomliga och överensstämmer med de geometriska motiv som har funnits i vår textila tradition så långt den kan följas. Samma vitbroderier finns även i Hälsingland på kläder och sänglinne.

Färgat garn

Lingarnet kunde färgas blått med indigo, men ett rött färgämne som höll på lingarnet fanns inte utan det mesta blektes. I början av 1800-talet kom så det entrådiga röda bomullsgarnet och det blev genast populärt i allmogebroderierna. Det kallades turkiskt garn efter den färgmetod som gav den röda färgen, *_turkiskt rött_*. I Indien och Mindre Asien hade man länge kunnat färga bomull med en mycket hållbar röd färg. Först på 1700-talet kom européerna på hemligheten med den komplicerade processen som blev oerhört betydelsefull för färgningsindustrin och tygtryckerierna.

Nu hade allmogen fått en grann röd färg som inte fälldes eller försvann. Den användes framförallt till bäddens textilier. De hade hög status och ingick i kvinnans hemgift och skulle därför kosta på. Till en början broderade man samma trådbundna mönster med stjärnor, romber, timglas och sicksackbårder i ensidig plattsöm, som man tidigare sytt med det vita lingarnet. Men när man ersatte den hemvävda linnelärften med köpt bomullslärft gick det inte längre att sy trådbundet. Bomullsväven var för tät och så luddig att trådarna inte syntes att räkna. Från omkring 1830 blev det därför en gradvis övergång till fritt broderi med rött bomullsgarn. Samma utveckling, som pågick i hela Europa, fanns i hela landet, men i och med att det fria broderiet tog överhanden, utvecklades lokala mönstertyper på ett tydligare sätt än tidigare. Fritt broderi, som sys på uppritat mönster, är mer individuellt och beroende av

Fritt broderi i färg

I vissa trakter fick det fria allmogebroderiet större utrymme än på andra håll. Orsakerna är flera. Skåne har en rik textil kultur både vad gäller vävning och broderi, men broderi i rött blev aldrig lika utbrett som i t.ex. Halland, Bohuslän Småland och Västergötland. Där användes det framförallt i väggbeklädnader i form av långa horisontella lister med upprepade motiv. I Blekinge utvecklades ett mer naturalistiskt blomsterbroderi av rokokokaraktär på den typ av vertikala hängkläden, som där klädde väggarna till fest.

I Dalarna, Hälsingland och Gästrikland var det sänglinnet och de handkläden som hängde på väggen eller sängen, som pryddes med de röda broderierna. I de många bevarade broderierna från Hälsingland ser man tydligt de olika tidsskikten i örngottens och hänglakanens bårdmönster. Från omkring 1815 och till 1830 dominerade de trådbundna sömsätten totalt. Cirka 1830 kom de första fria broderierna. Till en början hade de en tämligen allmän form för att runt 1850 bli alltmer särpräglade, så att man kan tala om tydliga ortskaraktärer. Mönster och stygnläggning återupprepades inom vissa normer och så förblev det fram till 1880-85, när broderier i rött på vitt blev omoderna. Samtidigt utvecklades korsöm i rött på vitt till ett ortstypiskt broderi för vissa områden i Hälsingland. För att man skulle kunna räkna trådar syddes det ofta på hemvävt halvlinne med tydligare trådar än köpetyget.

Landskapsömmar

När hemslöjdsföreningarna bildades i början av 1900-talet och man gav sig ut att inventera allmogeslöjd i länen, fann man dessa gamla broderier. Man såg att vissa gemensamma drag gick igen i bygden och därför gavs broderierna benämningar som _Järvsösöm_, Delsbosöm, Blekingesöm, Anundsjösöm_ och _Hallandssöm_ trots att socken- eller landskapsgränser inte varit det som tidigare begränsat utbredningen, och trots att det som kallas Anundsjösöm bara broderats av en enda person. Det var viktigt att kunna presentera något ortseget och unikt i butikerna. Benämningarna har levt kvar hela 1900-talet och något felaktigt myntades begreppet landskapssömmar. Nu är termen så inarbetad att det är svårt att ändra på det. Det är bara att konstatera att det är påhittade namn, som aldrig användes från början av dem som broderade. I Järvsö och Delsbo sade man att man sydde _tofssöm_ respektive _långsöm_. I ett större perspektiv kan man också se att det finns flera gemensamma faktorer i de folkliga broderierna än sådana som skiljer dem åt.

Litteraturtips:

Gertrud Grender Nyberg: Lanthemmens prydnadssöm, Uddevalla 1983.

Märta Brodén: Delsbosöm, Borås 1979.

B. Eldvik/B. Åsbrink: Järvsösöm, Helsingborg 1979.

Britta Johansson: Hallandssöm, Helsingborg 1977.

Lill-Anna Bälter: Sollerösöm och Dalsöm, Helsingborg 1976.